

ARAP HARFLİ YAZITLARIN BELGELENMESİNDE KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER (KOSOVA VE MAKEDONYA ÖZELİNDE)*

Osman MERT**

Özet:

Günümüzde Türk kültür coğrafyasındaki ortak kültürel kodlardan biri de Arap harfli yazıtlardır. İslamiyet'in kabul edilmesinden sonra Arap alfabesi Türklerin hâkim olduğu coğrafyalarda başta mezar taşları olmak üzere dinî ve sosyal hayatın her alanında kullanılmaya başlanmıştır.

Karahanlı Dönemi'ne kadar (Kök)türk, Uygur, Soğd, Sanskrit vd. alfabelerle eşsiz eserler vücuda getiren Türkler; İslamiyet'i kabul ettikten sonra da İslami inanç sistemiyle ilgili ayetleri, hadisleri, sözleri ve adları camilere, mescitlere, evlerin giriş kapılarına, süs ve kullanım eşyalarına... işlemişlerdir.

Türk kültür tarihi açısından son derece önemli olan bu yazıtların bir kısmı bugün Osmanlı İmparatorluğu'nun asırlarca hâkim olduğu Kosova ve Makedonya sınırları içinde yer almaktadır. Tarihî süreçte bölgede yaşanan savaşımlardan, kültürel çatışmalardan ve olumsuz hava şartlarından ciddi düzeyde etkilenen bu eserlerin önemli bir kısmı günümüzde açık alanlarda korumasız bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Üzerlerinde taşıdıkları motiflerle, damgalarla ve yazılı bilgilerle geçmiş günümüze, Türk kültür coğrafyalarını birbirine bağlayan bu eserlerin tespiti ve belgelenmeleriyile ilgili buldukları mekâna, yıpranma nedenlerine ve düzeylerine... göre birtakım güçlükler bulunmaktadır.

Bu çalışmada Kosova ve Makedonya sınırları içinde yer alan ve farklı nesnelere üzerinde bulunan Arap harfli yazıtların belgelenmesiyle ilgili karşılaşılan güçlükler; görüntülerden hareketle ilgililerin dikkatlerine sunulmuş ve konuyla ilgili birtakım önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar sözcükler: Arap harfli yazıtlar, Kosova, Makedonya, kitabe, mezar taşı.

* Bu yazı, Türk Dil Kurumu ve Kosova Priştina Üniversitesi iş birliğiyle gerçekleştirilen Arap Harfli Yazıtlar ve Mezar Taşları Çalışmayı'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimidir.

** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, osmmert@gmail.com.

Hardships on Documenting Inscriptions with Arabic Letters (Specific to Kosovo and Macedonia)

Abstract:

One of the common cultural instruments of today's Turkish cultural geography is the inscriptions with Arabic letters. After converting to Islam, people living within the Turk-controlled boundaries began to use Arabic alphabet primarily on gravestones and on every aspects of religious and social life.

Having created unique artifacts by using (Kok)turk, Uighur, Soghdian, Sanskrit, etc., alphabets until the Karakhanid Period; also after converting to Islam, Turks maintained to engrave verses, hadiths, dictums and names relevant to their creed on mosques, prayer rooms, entrance doors, ornaments, ordinary objects, et cetera.

A substantial part of these inscriptions, which are highly important for Turkish cultural history, are located in Kosovo and Macedonia where once the Ottoman Empire ruled over for centuries. Most of these artifacts, which gravely suffered within the historical process from wars broken out in the region, cultural conflicts and unfavorable weather conditions, stand unprotected today on open areas. Considering their location, eroding levels and conditions, etc.; there are some hardships for detection and documentation of these artifacts, which bring the past to the present and bind Turkish cultural geographies, with their patterns, marks, signatures (tamga) and written information.

In this study, hardships relevant to documentation of the inscriptions with Arabic letters, which are located in Kosovo and Macedonia and found on different objects, will be presented to the participants by using images, and some suggestions will be submitted.

Keywords: *Inscriptions with Arabic letters, Kosovo, Macedonia, inscription, gravestone.*

Giriş:

Günümüzde Türk kültür coğrafyasındaki ortak kültürel kodlardan biri de Arap harfli yazıtlardır. İslamiyet'in kabul edilmesinden sonra Arap alfabesi Türklerin hâkim olduğu coğrafyalarda başta mezar taşları olmak üzere dinî ve sosyal hayatın her alanında kullanılmaya başlanmıştır.

İslamiyet'i kabul ettikten sonra *Kur'an-ı Kerim*'den seçtikleri ayetleri, hadis-i şerifleri, İslami inanışla ilgili sözleri ve adları camilerin, mescitlerin, evlerin giriş kapılarına, kubbelerine, duvarlarına, mihraplarına, minberlerine, sadaka taşlarına, çinilerine, minarelerine, levhalarına, şamdanlarına, örtülerine, süs ve kullanım eşyalarına... büyük bir ustalıklarla işleyen Türkler, yüzyıllar boyunca kültür coğrafyalarında yüz binlerce yazıt vücuda getirmişler (Alyılmaz 2009: 187); yenilerini de oluşturmaya devam etmektedirler.

Türk kültür tarihi açısından son derece önemli olan bu yazıtların önemli bir kısmı bugün Osmanlı İmparatorluğu'nun asırlarca hâkim olduğu Kosova

ve Makedonya sınırları içinde yer almaktadır. Tarihî süreçte bölgede yaşanan savaşlardan, kültürel çatışmalardan ve olumsuz hava şartlarından ciddi düzeyde etkilenen bu eserlerin önemli bir kısmı günümüzde açık alanlarda korumasız bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Üzerlerinde taşıdıkları motiflerle, damgalarla ve yazılı bilgilerle geçmişi günümüze, Türk kültür coğrafyalarını birbirine bağlayan bu eserlerin tespiti ve belgelenmeleriyle ilgili buldukları mekâna, yıpranma nedenlerine ve düzeylerine... göre birtakım güçlükler bulunmaktadır.

1. Yazıtın Bulunduğu Mekâna Ulaşmakla İlgili Sorunlar:

Yazıtların belgelenebilmelerinin birinci aşaması hiç kuşkusuz araştırmacıların yazıtın bulunduğu mekâna ulaşabilmelerini gerektirmektedir. Ancak siyasi ve kültürel çatışmaların bulunduğu bölgelerdeki ya da Türkiye Cumhuriyeti ile siyasi sorunları bulunan ölkelerdeki kültürümüze ait yazılı belgelere ulaşmak çoğu zaman mümkün olamamaktadır. Söz konusu bölgelerdeki ya da ölkelerdeki yazıtlara kendi imkânlarıyla ulaşmaya çalışan araştırmacılar da güvenlik dâhil olmak üzere pek çok sorunla karşı karşıya kalabilmektedirler. řu an itibarıyla Kosova'da günümüze ulaşabilen Arap harfli yazıtları belgelemekle ilgili genellikle sorun olmamakla birlikte, özellikle Makedonya'nın kültürel ve siyasi çatışmaların devam ettiği bölgelerinde hem güvenlik sorunlarıyla karşılaşılabilmekte hem de söz konusu bölgelerde Türk kültürüne, Türklere ve Türk eserlerine karşı antipati duyan kesimlerce birtakım fiziki müdahalelere maruz kalınabilmektedir.

Bölgede yaşanan savaşlar, siyasi ve kültürel çatışmalar ve yönetim değişiklikleri Osmanlılara ve onların temsilcisi durumundaki Osmanlı Dönemi eserlerine karşı bir tepki oluşturmuş; bu eserler ya yapım amaçları dışında kullanılır hâle gelmişler ya kaderlerine terk edilmişler ya da tamamen ortadan kaldırılmışlardır (Alyılmaz 2015: 89). Günümüzde bir kısmı otomobil tamirhanesi, bir kısmı da depo olarak kullanılan Manastır'ın Çınar Mahallesi'ndeki bir caminin dışındaki kitabeye ulaşmak mümkün olsa da içindeki kitabeler tamamen yok edilmiştir.

Foto 1: Bugün otomobil tamirhanesi olarak kullanılan Osmanlı Dönemi'ne ait İsa Fakih Camisi'nin görüntüsü (Çınar Mahallesi, Manastır/Makedonya)

Foto 2: Aynı caminin minaresi üzerindeki kitabenin bir görüntüsü

Yine aynı bölgede bir kısmı dükkân, bir kısmı da depo olarak kullanılan Çarşı Camisi'nin içindeki yazıtlara da ulaşamamıştır. Zira söz konusu yazıtların bir kısmı tarihî süreçte yok edilmiş, bir kısmı da kilitli kapılar ardında kaderine terk edilmiştir.

Foto 3: Bir kısmı dükkân, bir kısmı ardiye olarak kullanılan Manastır'ın merkezinde bulunan Mahmut Bey (Çarşı) Camisi'nin genel görüntüsü

Foto 4: Çarşı Camisi'nin içinden, fotoğraf makinesinin objektifinin girebileceği bir boşluktan çekilen görüntü (Foto: C. Alyılmaz)

2. Yazıtın Üzerinde Bulunduğu Nesneden Kaynaklanan Sorunlar:

Kosova ve Makedonya'da günümüze ulaşabilen Arap harfli yazıtların tamamına yakını mermer, az bir kısmı da granit üzerinde bulunmaktadır. Kireç taşı veya dolomitik kireç taşı gibi karbonatlı kayaların basınç ve ısının etkisi ile metamorfizmaya uğrayarak yeniden kristalleşmesi sonucu oluşan mermerler, bünyesinde bulunan tali minerallerden dolayı çeşitli renklerde olabilen ve kesilip parlatılabilen taşlardır. Karbonatlı kireç taşları ve dolomitlerin başkalaşıma uğramasıyla oluşan mermerler, iri ve küçük taneli dolomit ve kalsit

minerallerinden oluşurlar. Bu kayalar, yüksek oranlarda kalsiyum karbonat, daha az oranlarda magnezyum karbonat ve değişik oranlarda ise metal oksit içerirler. Saf oldukları zaman yarı saydam ve beyaz renkli olan mermerler daha sonra uğradıkları biçim değişiklikleri ve kimyasal çözünme süreçleri sonucunda sarı, pembe, kırmızı, mavimsi ve siyah görünümler kazanırlar (Öcal ve Dal 2012: 22). Bileşiminde başta feldspat ve kuvars olmak üzere mika bulunan granitler ise az miktarda bazı minerallere de rastlanır. Genellikle gri olan granitler, derinlerde soğuduğu için aşınmaya, basınca ve ayrışmaya karşı dirençlidir. Su emme oranı ortalama % 0,2 olan granitin basınca karşı direnç oranı ise 1000-1500 kg/cm^2 dir (Öcal ve Dal 2012: 12-13).

Türklerdeki ebedî taş/anıt dikme geleneği çerçevesinde yazıtlar, geçmişten günümüze dayanıklılıkları nedeniyle çoğunlukla granit ya da mermer bloklar üzerine hakkedilmiştir. Orta Asya'da Türklere ait anıtlardaki epigrafik öğelerin tamamına yakını oyma metoduyla hakkedilirken Anadolu ve Balkanlardaki Türk anıtları üzerinde yer alan epigrafik öğeler çoğunlukla kabartma metoduyla işlenmiştir. Oyma metoduna göre estetik açıdan çok daha başarılı olan kabartma metodunda epigrafik öğeler, yazı yüzeyi boşaltılarak işlendiğinden anıtın en dışında harflerin, damgaların, motiflerin... hatları yer alır. Dolayısıyla kabartma şeklinde işlenmiş epigrafik öğeler oyma metoduyla hakkedilenlere göre dış tehditlere çok daha fazla açıktırlar ve mekanik sürtünmeye daha fazla maruz kalmaktadırlar.

Kosova ve Makedonya'da üzerlerinde epigrafik öğeler bulunan söz konusu mermer ve granit blokların önemli bir kısmı tarihî süreçte rüzgâr, donma-çözülme, sıcaklık dalgalanmaları, kimyasal malzemeler, kirlilik, tuz kristalleşmesi, biyolojik bozulma, bölgedeki kültürel ve siyasi çatışmalar gibi nedenlerle farklı düzeylerde bozulmaya uğramıştır.

2.1. Çatlaklar:

Taşı oluşturan minerallerin ya da taşı oluşturan parçacıkları bir arada tutan doğal yapının molekülleri arasındaki bağın mekanik dış etkilerle uygulanan kuvvet nedeni ile koparak taşın iki farklı katman hâlinde birbirinden ayrılması olayıdır. Doğal nedenlerden ya da taşın işleniş sürecindeki darbelerden dolayı oluşabilen çatlaklar, çıplak gözle görülebilen ve bulunduğu bölgede taşı tam olarak parçalara bölmeyen, en fazla birkaç mm kalınlığa sahip çok derin olmayan kısmi ayrılımlardır. Çatlakta ayrışma henüz tam olarak gerçekleşmediğinden ve oluşan parçalar belli noktalardan birbirlerine tutunduğundan taş, bütünlüğünü korur (Öcal ve Dal 2012: 74).

Foto 5: Melike Köyü Merkez Camisi'nin haziresinde üzerinde çatlak bulunan mezar taşlarından biri (Gora-Kosova)

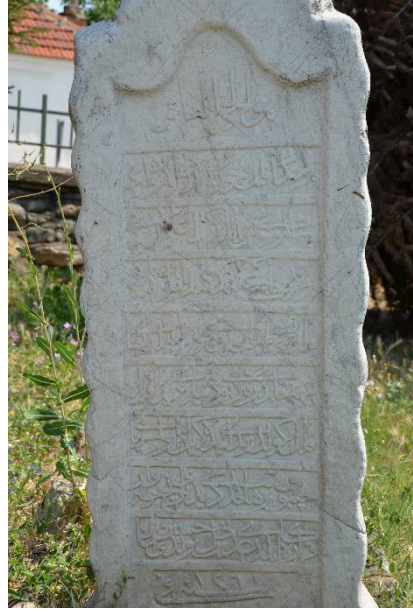

Foto 6: Hasan Baba Camisi'nin haziresinde üzerinde çatlaklar oluşan mezar taşlarından birinin görüntüsü (Manastır)

2.2. Kırılma:

Kırılma, çatlakların blok üzerinde boydan boya gelişmesiyle parçaların düşmeden birbirinden ayrılmasıdır. Buna taşın işlenmesi sırasında oluşan kılcal çatlaklar, mekanik dış etkilerle taşta uygulanan kuvvet veya deprem gibi doğal afetler de neden olabilmektedir. Odunsu köke sahip bitkilerin köklerinin taş üzerindeki çatlaklara girerek ve burada büyüyerek çatlağı kırığa dönüştürmesi de mümkündür (Öcal ve Dal 2012: 75). Kosova ve Makedonya'da tespit ettiğimiz kırılma örneklerinin bir kısmı doğal nedenlere bağlı olarak taşın bulunduğu yerde devrilmesinden kaynaklanmış olsa da çoğu insan kaynaklıdır.

Foto 7: Melike Köyü Merkez Camisi'nin haziresinde kırılmış hâlde bulunan mezar taşlarından biri (Gora-Kosova)

Foto 8: Melike Köyü Merkez Camisi'nin haziresinde kırılmış hâlde bulunan mezar taşlarından biri (Gora-Kosova)

2.3. Materyal Ayrılması:

Materyal ayrılması; blokta ufalanmalar, plaka/yapraklaşma, kenar/köşe kırılmaları gibi malzeme bütünlüğünde oluşan eksilmeler/kayıplar şeklinde meydana gelmektedir.

Ufalanma ve gözenekli yüzey yapısının oluşması şeklinde görülen yüzey-sel kayıplar, yağışların aşındırıcı gücünün etkisiyle, suyu emen taşa tuz çıkışı oluşumlarıyla veya don olaylarıyla meydana gelmektedir. Taş malzemede, yüzey tabakalarının plakalar hâlinde kabarması ve tabakalı parça kayıpları yine aynı nedenlerle yüzey altında gelişen tuzlanma ve don olayları nedeniyle oluşmaktadır (Şener 2014: 981).

Kosova ve Makedonya'da Arap harfli yazıtların bulunduğu bloklardaki kopmalar büyük oranda bölgedeki siyasi ve kültürel çatışmalar sırasında insanlar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Foto 9: İshak Çelebi Camisi'nin haziresinde tamamen parçalanmış mezar taşlarına ait bir görüntü (Manastır)

Foto 10: Mehmet Paşa Camisi'nin (Bayraklı Cami'nin) haziresinde önemli bir kısmı parçalanmış mezar taşlarından bir görüntü (Priştine-Kosova)

Foto 11: Ali Paşa Camisi'nin haziresinde parça kaybı olan mezar taşlarından biri (Makedonya)

Foto 12: Mehmet Paşa Camisi'nin haziresinde parça kaybı olan mezar taşlarından biri (Kosova)

2.4. Aşınma:

Uzun süre çeşitli mekanik hareketlere veya rüzgâra maruz kalan yüzeylerde görülen bir bozulma biçimidir. Sürtünmeden etkilenen yüzeyde bozukluk, kenarlarda deformasyon ve bloкта incelme meydana gelir. Kosova ve Makedonya'daki Arap harfli yazıtların tamamına yakını kabartma şeklinde yazıldığı için karakterlerin hatları ana bloğun en dışında yer almakta, bu durum da karakterlerde daha fazla aşınmaya neden olmaktadır.

Foto 13: Manastır'da Hasan Baba Camisi'nin haziresinde bulunan üst kısmı aşınmış mezar taşlarından biri (Makedonya)

Foto 14: Manastır'da Hasan Baba Camisi'nin haziresinde bulunan üst kısmı aşınmış mezar taşlarından biri (Makedonya)

2.5. Boyama:

Yazılı yüzeylerin içini toprak, çamur, un, hamur, macun, boya, tebeşir, kireç taşı, odun kömürü, sabun köpüğü vs. ile doldurmak suretiyle belgeleme metotlarından yazıtlara en fazla zarar veren hiç kuşkusuz ki, karakterlerin (harflerin vd.) boyanmasıdır. Yazıtların orijinal görüntüsünü bozan ve telafisi mümkün olmayan tahribatlara yol açan “boyama tekniği (!)”, bilimsel olmadığı gibi, kültür varlıklarına karşı işlenen ciddi de bir suçtur. Zira bir petrol ürünü olan boya, açık alanda güneş ışınları temas edince yanmakta ve üzerinde bulunduğu yazılı yüzeylerde çatlaklara, kabarmalara ve tabakalaşım dökülmelere sebep olmaktadır (Alyılmaz 2007: 113).

Foto 15: Halveti Tekkesi'nin önünde karakterleri boyanmış mezar taşları (Prizren)

2.6. Tabaka Oluşumu ve Renk Değişimi:

2.6.1. Tabaka Oluşumu:

Daha çok hava kirliliğinden ve nem oranının yüksekliğinden kaynaklanan taş yüzeyindeki tabaka oluşumu çeşitli tuzlar, oksitler, yosun ve liken kalıntılarından oluşmaktadır. Gri ve siyah arasında farklı tonlarda görülebilen tabakalaşma, taşın kendi yapısındaki morfolojik değişimlerin bir sonucu olabileceği gibi dışarıdan gelen organik veya inorganik kökenli yabancı maddelerin yüzeyde birikip kimyasal bir reaksiyonla kabuk hâline dönüşmesi yoluyla da oluşabilmektedir (Öcal ve Dal 2012: 93; Şener 2014: 981).

Foto 16: Tarihi süreçte iklim şartlarına bağlı olarak üzerinde tabaka oluşan Arap harfli yazıtlardan biri (Mamuşa/Kosova)

Foto 17: Tarihi süreçte iklim şartlarına bağlı olarak üzerinde tabaka oluşan Arap harfli yazıtlardan biri (Melike Köyü Merkez Camisi'nin haziresi, Gora-Kosova)

2.6.2. Renk Değişimi:

Taşlarda görülen renk değişimi, taş minerallerinin su ile buluşmasının sonucunda oluşabileceği gibi, tuzlara; özellikle yapı taşlarıyla veya anıtlarla birlikte değişik amaçlarla kullanılmış olan demir, kurşun ve bakır gibi metallere; bazı mikroorganizmalara; taş yüzeyinde biriken yaprak, çiçek, polen, reçine gibi organik maddelere bağlı olarak da gerçekleşebilmektedir. Nemden dolayı oluşan koyulaşmaya ise daha ziyade yağmur suları, kapiler nem ve tuzların oluşturduğu higroskopik nem neden olmaktadır (Öcal ve Dal 2012: 93).

Foto 18: Manastır 'da Hasan Baba Camisi 'nin haziresinde bulunan renk değişimine uğramış mezar taşlarından biri (Makedonya)

Foto 19: Mehmet Paşa Camisi 'nin haziresinde bulunan renk değişimine uğramış mezar taşlarından biri (Kosova)

Foto 20: Melike Köyü Merkez Camisi 'nin tuzlanma ve badana dolayısıyla rengi değişmiş kitabesi (Gora-Kosova)

Foto 21: Mamuşa Köyü Camisi 'nin çeşmesi ve renk değişimine uğramış kitabesi (Kosova)

2.7. Likenler:

Likenler kayalar, taşlar, kiremit, toprak, ağaç kabuğu, odun gibi nesnelere üzerinde yaşayan, biyolojik olarak yapılarında alg (su yosunları) ve mantarların birlikte yer aldığı simbiyotik doğal (ortak yaşam) canlılardır. Likenler kara yosunlarından farklı olarak beyaz, siyah, turuncu, yeşil, kırmızı, sarı ve kahverengi gibi çeşitli renklerde, daha sert ve kırılğan yapıdadırlar. Bunlar yavaş büyümeleri, yaşamlarının uzunluğu ile karakterize edilirler ve sıcaklık, susuzluk gibi şartlarda olağanüstü dayanıklılık sergileyen organizmalardır. Toprak desteğine ihtiyaç duymaksızın çıplak kaya yüzlerine tutunma yeteneğine sahip olan likenler, ayrıca yüksek bitkilerin gelişmesi için gerekli olan humus oluşumunun düzenleyicileridirler. Kalkerli ve silikatlı taşların yüzeylerinde ve içlerinde yaşayan likenler, su emici karakterde olduklarından, taş yüzeylerini uzun sürelerle nemli tutmakta ve bu nem de taşta bozulmalara neden olmaktadır (Öcal ve Dal 2012: 112-113).

Likenler yapısında bulunan mantarlarla bazı asitler salgılayarak taşta sıkıca tutunurlar ve taşta zaman içerisinde aşınmaya neden olurlar. Bir gövdeye sahip olan likenler taş yüzeyinde gelişir ve kökleri aracılığıyla taşın iç kısmına doğru birkaç milimetreye varan derinlikte ilerleyebilir. Su olmadığında fotosentez yapmadığı hâlde solunuma devam ederek yaşayabilmeleri, kuru ve güneşli ortamlara dahi dayanıklı olmaları, onların eski taşlar üzerinde yüzyıllarca kalmalarına olanak verir (Öcal ve Dal 2012: 112-113; Dolar ve Yılmaz 2014: 7-8).

Bitkisel bir organizma olan likenler taş yüzeyinde milimetreden santimetreye varan boyutlarda koloniler kurarak taşın yüzeyini tamamen örtebilirler. Genel olarak yapıların dış tarafında ve açık havada sergilenen anıtların yüzeyinde gelişen likenler, buldukları ortamı bu şekilde etkiledikleri gibi ürettikleri bileşiklerle kayaların ayrışmasını da gerçekleştirirler. Likenlerin kayaları ayrıştırma süreçleri, kayanın parçalanma süreciyle birlikte devam eder. Parçalanma süreci hızlandıkça, yüzey genişler ve buna bağlı olarak ayrışma da hızlanır (Öcal ve Dal 2012: 112-113; Dal 2010: 57-58).

Foto 22: Üzerinde likenler oluşmuş Arap harfli mezar taşlarından biri (Gora/Kosova)

Foto 23: Üzerinde likenler oluşmuş Arap harfli mezar taşlarından biri (Gora Kosova)

2.8. Yosunlar:

Gerçek kök, yaprak ve gövdeleri olmayan kara yosunları ya da karasal yosunlar, çok hücreli fotosentetik bitkilerdir. İlkel gövdesi basit veya dallanmış olan kara yosunlarının gövdelerinin çevresinde sık, küçük ve damarsız yapraklar bulunur. Kök yerine bir ya da çok hücreden oluşan köksü yapılaraya sahip olan kara yosunları, buldukları ortamda yeşil renkte yumuşak halı gibi bir örtü meydana getirirler. Genellikle nemli ortamda gelişen ve kuraklığa aylarca tahammül edebilen cinsleri bulunan kara yosunları, boyutları milimetreyi aşmayan, çok sıkı bir şekilde yan yana dizilmiş birçok mikro yapraktan oluşurlar (Öcal ve Dal 2012: 115; MEB 2013: 21; Savaroğlu, Tokur ve Yücel 2001: 393-394).

Yapıların nemli bölümlerinde kolonileşen ve zamanla taş yüzeyinde çukurlaşmalara ve çatlaklara neden olan yosunlar, salgıladıkları asidik enzimlerle taşı ayrıştırırlar ve böylece taş yüzeyi ile kendi gövdeleri arasında ince bir toprak tabakası oluştururlar. Yapı malzemelerinin yüzeylerinde 1 cm veya biraz daha derine kadar zararlı etkilerde bulunabilen yosunlara kireç harcı, çimento veya sağlamlaştırma amacıyla kullanılan çimento betonu yüzeyleri üreme ortamı sağlar (Öcal ve Dal 2012: 115; MEB 2013: 21; Batana ve Özdemir 2011: 104-105).

Yosunlar ortamdaki su oranına bağlı olarak morfolojik ve renksel değişimler gösterirler. Normal nemli ortamda yeşil olan yosunlar, kurak mevsimlerde küçülürler ve kahverengileşirler.

Foto 24: Melike Köyü Merkez Camisi'nin haziresinde üzerinde yosun oluşmuş mezar taşlarından biri (Gora-Kosova)

Foto 25: Pir Muhammed Hayati Halveti Tekkesi Dergâhı'nın haziresinde üzerinde yosun oluşmuş mezar taşlarından biri (Ohri/Makedonya)

2.9. Bitkiler:

Bulunduğu yere kökleriyle tutunup gelişen ve yaşam sürecini tamamladıktan sonra kuruyarak varlığı sona eren organizmaların genel adı olan bitki topluluğu, taşların bozulmasındaki önemli faktörlerden biridir. Yüksek veya vejetasyon olarak da bilinen bitkiler, mekanik ve kimyasal etkenlerle taş zarar vermektedirler. Kökleri ve diğer kısımları, taşın gözenek sistemi içine nüfuz ederek taşta mekanik çatlaklara ve kopmalara neden olan bitkiler, aynı zamanda ortamı nemli tutarak diğer bozunma türlerini de hızlandırmış olurlar (Öcal ve Dal 2012: 116; Dolar ve Yılmaz 2014: 6).

Foto 26: Melike Köyü Merkez Camisi'nin haziresindeki tarihî mezarlık (Gora-Kosova)

Foto 27: Manastır'da Hasan Baba Camisi'nin haziresindeki mezarlardan biri (Makedonya)

2.10. Hatalı Onarım:

Tarihî yapılarda gerçekleştirilecek her türlü onarımın, uzmanlar tarafından değerlendirilerek programlanması ve uygulanması gerekir. Onarımda kullanılacak malzemenin ya da tekniğin seçimi, malzemenin türüne, bozulma derecesine ve yapı ile çevresindeki ortamın koşullarına göre dikkatle yapılmalıdır. Aksi takdirde bu onarımlar, çeşitli bozulmaların kaynağı olabilir. Bunların başında, çimento ile yapılan dolgu, tamamlama gibi uygulamalar, taş yüzeylerin boyanması, sıvanması ya da kaplanması ve onarımlarda hatalı malzeme veya teknik kullanımı gelir. Yüzeyleri boya ya da sıva gibi bir malzeme ile kapatılan taşlar, geçirgenlik ya da nefes alma özelliklerini büyük oranda kaybederler. Bu nedenle, taşların kuruması gecikir, bünyelerine aldıkları su dışarı atılamadığında içeride çeşitli bozulmalar meydana gelir; boya ya da sıva katmanının gerisinde biriken nem ve tuz, diğer bozulma süreçlerini de hızlandırır (MEB 2013: 23-24).

Foto 28: Baçka Köyü Camisi'nde hatalı onarım yapılmış bir kitabe (Gora/Kosova)

*Foto 29: Badanalanmış bir mezar taşı
(Prizren/Kosova)*

*Foto 30: Manastır'da Hasan Baba
Camisi'nin haziresinde şahidesi
betonla monte edilmiş mezarlardan biri
(Makedonya)*

Sonuç:

Türk kültür tarihi açısından son derece önemli olan Arap harfli yazıtların önemli bir kısmı bugün Osmanlı İmparatorluğu'nun asırlarca hâkim olduğu Kosova ve Makedonya sınırları içinde yer almaktadır. Anadolu ve Balkanlardaki Türk anıtları üzerinde yer alan epigrafik öğeler çoğunlukla kabartma metoduyla işlenmiştir. Oyma metoduna göre estetik açıdan çok daha başarılı olan kabartma metodunda epigrafik öğeler, yazı yüzeyi boşaltılarak işlendiğinden anıtın en dışında epigrafik öğelerin hatları yer almaktadır. Dolayısıyla kabartma şeklinde işlenmiş epigrafik öğeler oyma metoduyla hakkedilenlere göre dış tehditlere çok daha fazla açıktırlar ve mekanik sürtünmeye daha fazla maruz kalmaktadırlar.

Kosova ve Makedonya'da üzerlerinde epigrafik öğeler bulunan söz konusu mermer ve granit blokların önemli bir kısmı tarihî süreçte rüzgâr, donma-çözülme, aşırı yağış, sıcaklık dalgalanmaları, kimyasal malzemeler, kirlilik, tuz kristalleşmesi ve biyolojik faktörler, bölgedeki kültürel ve siyasi çatışmalar gibi nedenlerle farklı düzeylerde bozulmalara uğramıştır.

Üzerlerinde taşıdıkları motiflerle, damgalarla ve yazılı bilgilerle geçmiş günümüze, Türk kültür coğrafyalarını birbirine bağlayan bu eserlerin tespiti ve belgelenmeleriyle ilgili buldukları mekândan, çatlaklardan, kırılmalardan, tabakalaşmadan, kopmadan, renklenmeden, aşınmadan, likenlerden, yosunlardan ve bitkilerden kaynaklanan güçlükler bulunmaktadır.

Kaynaklar

- ABAY, G., ve URSAVAŞ, S. (2009), “Çankırı İli Araştırma Ormanı Karayosunu (Musci) Flora ve Ekolojisi”, *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 11(16), 61-70.
- AHUNBAY, Z. (2004), *Tarihî Çevre Koruma ve Restorasyon*, İstanbul.
- ALYILMAZ, C. (2009), “Kırgızistan’daki Arap Harfli Yazıtlar Üzerine”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/8*, 185-209.
- ALYILMAZ, C. (2011), “Azerbaycan’daki Arap Harfli Yazıtların Bugünkü Durumu”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/1*, 361-393.
- ALYILMAZ, C. (2011) “Eski Türk Mezar Geleneği ve Bursa’daki Türbeler”, *Kaşgar’dan Endülü’s’e Türk-İslam Şehirleri Sempozyumları 28-30 Nisan 2011 Bursa Şehrengizi Bir Cihan Devletinin Doğduğu Şehir*, Bursa, 1-41.
- ALYILMAZ, C. (2016), “Kosova ve Makedonya’daki Osmanlı Dönemi Mezar Taşlarının Bugünkü Durumu”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(1), 56-93.
- BATANA, N. ve ÖZDEMİR, T. (2011), “Mersin (C12), Trabzon ve Gümüşhane’den (A4) Bazı Karayosunu (Musci) Kayıtları”, *SDÜ Orman Fakültesi Dergisi*, S 12, 104-109.
- ÇETİN, C. (2015), “Taş Eserlerde Bozulma Tür ve Nedenleri”, http://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/2071/mod_resource/content/2/DERS%209.pdf. erişim: 03.02.2016).
- ÇORUHLU, T. (2007), *“Kayıp Mirasın İzinde” Gora Halk Sanatları*, İstanbul.
- DAL, M. (2010), “Trakya Bölgesi Tarihî Yapılarında Kullanılan Karbonatlı Taşların Bozulma Nedenleri”, *Vakıflar Dergisi*, Aralık 2010, S 34, 47-59.
- DOLAR, A. ve YILMAZ, E. Ş. (2014), “Kültürel Yapılarda Biyolojik Bozunma Mekanizmaları”, *Elektronik Mikrobiyoloji Dergisi*, C 12, S 1, 1-19.
- DONUK, N. (2006), “Kosova Sultan Murad Hüdâvendigâr Türbesi’nin Tarihçesi”, *Kosova Sultan Murad Hüdâvendigâr Türbesi Restorasyonu*, Ankara, 13-33.
- ENGİN, R. (2014), *Balkanlardaki Yatır, Türbe, Tekke ve Zaviyelerimiz*, İstanbul.
- ESKİCİ, B. (1997), “Taş Eserlerin Korunması Üzerine Notlar”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, S 31, Ankara, 338-392.
- İBRAHİMGİL, M. Z. ve KONUK, N. (2006), *Kosova Sultan Murad Hüdâvendigâr Türbesi Restorasyonu*, Ankara.
- İBRAHİMGİL, M. Z. ve KONUK, N. (2006), *Kosova’da Osmanlı Mimarî Eserleri I-II*, Ankara.
- KUTLU, H. (2005), *Kaybolan Medeniyetimiz Hekimoğlu Ali Paşa Camii Haziresi’ndeki Tarihî Mezar Taşları*, İstanbul.
- KÜÇÜKKAYA, A. G. (2004), *Taşların Bozulma Nedenleri Koruma Yöntemleri*, İstanbul.

- MANGALTEPE, İ. (2013), “IV-VIII. Yüzyıllarda Türklerin Doğu Avrupa’ya Göçleri ve Bu Coğrafyanın Türkleşmesi (IV-VIII. Yüzyıllar)”, *Balkanlar ve Göç/The Balkans and Mass Immigration*, Bursa, 7-21, ed. A. F. ÖRENÇ - İ. MANGALTEPE.
- MEB (2013), *İnşaat Teknolojisi Taş Bozulmalarını Teşhis Etme*, Ankara.
- MERMUTLU, B. ve ÖCALAN, H. B. (2011), *Tarihî Bursa Mezar Taşları I Bursa Hazireleri*, İstanbul.
- MERMUTLU, B. ve ÖCALAN, H. B. (2012), *Tarihî Bursa Mezar Taşları II Emir Sultan Mezarlığı*, İstanbul.
- ÖCAL A. D. ve DAL, M. (2012), *Doğal Taşlardaki Bozunmalar*, Kırklareli.
- SAMSAKÇI, M. vd. (2014), *Kosova Kitabeleri*, İstanbul.
- SAVAROGLU, F. B., TOKUR, S., YÜCEL, E. (2001), “Kütahya Yöresinde Yayılış Gösteren Bazı Karayosunu (Musci) Taksonları”, *Anadolu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, C 2, S 2, 393-399.
- ŞENER, Y. S. (2014), “Ani Şehir Surları, Korunma Sorunları ve Çözümüne Yönelik Öneriler”, *Turkisk Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/10 Fall 2014, 977-990.
- UYAR, G. ve ÇETİN, B., (2000), “Türkiye Karayosunu Florası İçin İki Yeni Varyete”, *Ot Sistematik Botanik Dergisi*, 7(1), 205-210.
- VÁSÁRY, I. (2008), *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar’da Doğulu Askerler (1165-1365)*, Çev.: A. C. AKKOYUNLU, İstanbul.
- VIRMİÇA, R. (1999), *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri I*, Ankara.
- VIRMİÇA, R. (2002), *Kosova Hamamları*, Ankara.
- VIRMİÇA, R. (2010), *Kosova Tekkeleri, Türbeleri ve Kitabeli Mezar Taşları*, İstanbul.

